

**ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКИ В РОЗРІЗІ
СВІТОГЛЯДНИХ ПАРАДИГМ****Ігор СКАКУН,**Вищий державний навчальний заклад України
«Буковинський державний медичний університет»,
Чернівці (Україна); society@bsmu.edu.ua**HISTORY OF PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF
IDEOLOGICAL PARADIGMS****Ihor SKAKUN,**High Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi (Ukraine),
ResearcherID S-5818-2016; ORCID ID 0000-0001-9028-953

Ігорь Скакун. История философии и науки в разрезе мировоззренческих парадигм. Цель исследования. В статье анализируется стремление человека упорядочить существующую систему знаний, представлений и взглядов о мире. Подобная установка стала определяющим фактором формирования мировоззренческой парадигмы. Мифология, религия, наука – модели, создавая которые, человек формирует приемлемые мировоззренческие ориентиры на определенном отрезке своего существования. Картина мира предоставляла человеку ответы на вопросы, которые возникали перед его познавательными запросами. Анализ истории философии и науки позволяет исследовать мировоззренческие парадигмы в различных аспектах. **Методология исследования.** Исследование парадигм философского и научного знания невозможно без фиксации определенных мировоззренческих констант, которые позволили бы анализировать закономерность в изменении указанных парадигм при помощи ретроспективного и сравнительного методов. **Научная новизна.** В философии науки понятие «парадигма» толкуется как совокупность фундаментальных научных установок, представлений и терминов, согласно которым осуществляются научные исследования. **Выводы.** Парадигма предполагает наличие ведущего универсального метода принятия решений и формирования общей гносеологической модели изучаемого процесса.

Ключевые слова: философия, история, мировоззрение, история философии, цивилизация, культурно-историческая эпоха.

Постановка проблеми. Прагнення людини впорядкувати наявну систему знань, уявлень і поглядів про світ стало визначальним чинником формування світоглядної парадигми. Міфологія, релігія, наука – моделі, створюючи які, людина формувала прийнятні світоглядні орієнтири на певному відтинку свого існування. Картина світу надавала людині відповіді на питання, що поставали перед її пізнавальними запитаннями. Аналіз історії філософії та науки дозволяє досліджувати світоглядні парадигми в різноманітних аспектах. Дослідження парадигм філософського та наукового знання неможливе без фіксації певних світоглядних констант, які дозволили б аналізувати закономірність у зміні зазначених парадигм. У філософії науки поняття «парадигма» тлумачиться як сукупність фундаментальних наукових настанов, уявлень і термінів, згідно з якими здійснюються наукові дослідження. Крім того, парадигма передбачає наявність провідного універсального методу прийняття рішень і формування загальної гносеологічної моделі досліджуваного процесу.

Розрізняють загальноприйнятні парадигми і особистісні (погляд людини). Науковий дискурс щодо

взаємовідношення цих типів парадигм зумовлює актуальність проблеми розвитку світоглядних парадигм наукового знання та тісно пов'язаного з нею питання про філософсько-антропологічні константи. Задовольняючи жагу людини до усвідомлення власної ролі та місця у світі, наукова картина світу еволюціонувала та розвивалася, набуваючи статичних форм, підкріплених фундаментальними настановами. Однак, із накопиченням подібних питань і труднощами їх тлумачення видозмінювалися чи кардинально змінювалися парадигми наукового знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-філософські дослідження формують актуальну проблему філософії, про що свідчить нескінченний потік спеціальної літератури, в якій досліджуються найрізноманітніші сторони цієї важливої теми, у тому числі: світоглядні аспекти історичного плину (М. Попович¹, М. Ожеван², П. Гуревич³, С. Грабовський, Н. Хамітов, В. Шинкарук); розуміння історико-філософських особливостей при тлумаченні конкретних культурно-історичних епох (Е. Агацці⁴, М. Мамардашвілі⁵, П. Гайдєнко⁶, К. Сергєєв⁷, Ю. Нікітін); формування теоретичних і методологічних можливо-

¹ Popovich M. Buti Lyudinoi [To be a man], K. yjiv, Vyd. dim «Kiyevno-Mogilyans'ka akademiya», 2011, 223 p. (in Ukrainian).

² Ozhevan M. Lyudskij vmir nauki ta naukovі «vmiri» lyudini [Human Dimension of Science and Scientific «Measurements» of Man], K.: Libid', 1992, 175 p. (in Ukrainian).

³ Chelovek: Mysliteli proshlogo i nastoyashogo o ego zhizni, smerti i bessmertii. Drevnij mir, epoha Prosvesheniya [Man: Thinkers of the past and present about his life, death and immortality. The Ancient World, the Age of Enlightenment], redkol.: I. Frolov i dr.; sost. P. Gurevich, M.: Politizdat, 1991 (in Russian).

⁴ Agatstsi E. Chelovek kak predmet filosofii [Man as a matter of philosophy], Voprosy filosofii [Problems of Philosophy], 1989, № 2, P. 24–35 (in Russian).

⁵ Mamardashvili M. Problema cheloveka v filosofii [The problem of man in philosophy], O chelovecheskom v cheloveke [About the human in man], M.: Politizdat, 1991, P. 8–21 (in Russian).

⁶ Gajdenko P. Istoriya noveevropejskoj filosofii v ee svyazi s naukoj [History of the New European philosophy in its connection with science], [Elektronnij resurs], Rezhim dostupu: <http://philosophy.ru/library/gaid/02/0.html> (in Russian).

⁷ Sergeev K. Renessansnye osnovaniya antropotsentrizma [Renaissance grounds of anthropocentrism], M.: Nauka, 2007, 592 p. (in Russian).

стей історико-філософського потенціалу в науці та філософії (В. Вернадський, М. Марчук)⁸.

Мета розвідки полягає у висвітленні історії філософії та науки в розрізі домінуючих світоглядних парадигм протягом цивілізаційного розвитку. Гносеологічні, аксіологічні та етичні аспекти культурно-історичної епохи впливали на якість наукових досягнень та глибину філософських досліджень. У свою чергу, науковий та філософський складники зумовлювали трансформацію та зміну парадигм суспільного розвитку. У цьому контексті, важливим **завданням** є дослідження взаємовпливу історичного розвитку і фундаментальних світоглядних парадигм, які формували пріоритети розвитку освіти, науки, техніки, релігії та інших аспектів суспільного життя.

Зі становленням науки розпочався якісно новий етап у вивченні та позиціонуванні людини – відтепер уже у філософсько-науковій парадигмі. Формування наукового підґрунтя для визначення сутності людини, її місця в історичному плині визначалось особливостями наукових парадигм (класична-некласична-постнекласична); культурно-історичних епох (Стародавній світ, Середньовіччя, Відродження, Новий та Новітній час); філософсько-світоглядних парадигм (космо-натуро-тео-раціо-соціо-антропоцентризм). Водночас, концепція людиновимірності історії філософії розвінчувалася сама собою як ілюзія. Метафізика дістала статус науки про причини творення, а фізика – про причини створеного світу. Науки про людину (медицина, фізіологія, анатомія) лише підтверджували припущення, що людина – біологічна істота, річ серед інших речей, частина природи без особливого статусу.

Про внутрішню пов'язаність культур, народжену універсальною свідомістю людини, детально йдеться в концепції осьового часу, розробленій К. Ясперсом, згідно з яким, людина здавна створювала для себе картину цілого: спочатку – у вигляді міфів (у теогоніях і космогоніях, де їй було відведено певне місце); пізніше – в картині божественних діянь (бачення історії пророками); надалі – як подане в одкровенні цілісне розуміння історії: від світотворення та гріхопадіння людини до кінця світу і Страшного суду. Духовний процес, який тривав між IX і III ст. до н.е., характеризується як різкий поворот в історії. Тоді з'явилася людина сучасного типу. У цей час у всьому світі актуалізувався потяг до таємниць буття людини. Якісно нові погляди, що сформувався за цієї доби в трьох культурах (Індія, Китай, Греція), зводяться до того, що людина усвідомлює буття в цілому, буття самої себе та свої межі в бутті. Стоячи над природою, людина постає перед кардинальними питаннями, вимагаючи звільнення та порятунку. Усвідомлюючи свої межі, людина ставить перед собою вищі цілі, пізнає абсолют у глибинах самосвідомості трансцендентного світу⁹.

Філософія, будучи теоретичною формою світогляду, намагається пояснити світ і визначити місце в ньому людини. Здебільшого це місце вважалося центральним. Явно чи неявно філософія завжди була антропоцентричною, що зумовлювало своєрідність історико-філософських тлумачень. Давньогрецька культура формувалася як антропоцентрична, чим і відрізнялася від космоцентричних східних культур. Теза софіста Протагора «Людина – міра всіх речей» найкраще виразила цю відмінність. Людина – і центр, і міра. Становлення нау-

ки про природу (натурфілософії) відбувалося в процесі подолання міфологічних антропоморфних уявлень. Сократівське «Пізнай самого себе» й інші раціоналістичні гносеологічні судження можуть свідчити на користь епістемологічного антропоцентризму давньогрецької філософії. Середньовічна філософська і наукова думка формально була теоцентричною, проте довіра до людського розуму, спроможного пізнати волю Богу, засвідчує також її людиновимірний характер в історико-філософському розрізі. Окрім того, телеологізм середньовічного світогляду відводив людині в системі культури найвищу сходинку в ієрархії створінь. Культура Відродження, звільнившись від ідеологічних нашарувань, уже цілеспрямовано утверджувала принцип антропоцентризму, тісно пов'язаний з основами наукового пізнання. Не Космос античності, не Бог середньовіччя, а Людина посідала центральне місце в історії філософії. Заслугою Ф. Бекона, Р. Декарта й інших філософів Нового часу було те, що вони замість побудови онтологічних учень, зосередили увагу безпосередньо на людині, правда, лише на її пізнавальній іпостасі (міркування про зовнішній світ у них не мали систематичного характеру). Все, що писали ці мислителі про людину, вписувалось у їхні гносеологічні та науково-методологічні побудови. Зусиллями учнів і послідовників Бекона (Гобс, Лок) і Декарта (Ляйбніц) епістемологія стала головною філософською дисципліною. Відштовхуючись від цієї ідеї, І. Кант здійснив революцію в епістемології. Критикуючи крайнощі емпіризму і раціоналізму, він обґрунтував думку, що наукове знання має два рівноцінні джерела – чуттєвий досвід і розсудок з його апріорними формами. Рішуче відмовившись від ідеї пізнати світ сам собою (ноумен), Кант вибудовує цілісне вчення про людину, виокремлюючи її пізнавальну, етичну й естетичну іпостасі.

На початку XIX ст. засновники і послідовники позитивізму фактично відкинули здобутки епістемологічної антропології, повернувшись до беконівського емпіризму з благими намірами – обґрунтувати пріоритетне місце позитивної науки в культурі. Подальша відмова від емпіризму породила постпозитивістську філософію науки. А. Шопенгауер і Ф. Ніцше, як і раніше Фіхте, намагалися поєднати пізнавальне ставлення людини до світу з етичним і естетичним. А це підштовхнуло до появи ірраціоналістичної філософії. А. Бергсон розвиває вчення про епістемний потенціал інтуїції, здатної, на відміну від розуму, пізнати саме життя. В екзистенціалістській філософії під онтологією розуміли вчення про людське буття. Парадокс у тому, що переключивши увагу винятково на «людиномірну» предметність, новітні «антропологи» стали використовувати онтологічну термінологію, що зафіксовано у тому числі й самими назвами праць («Мужність бути» Тілліха, «Буття і час», «Фундаментальна онтологія» Гайдегера, «Буття й ніщо», «Феноменологічна онтологія» Сартра тощо). У XX столітті основу буттєвості людини стали шукати в ній самій, а також у соціальності. Демаркаційна лінія між людським і зовнішнім світом розмивається, проте з'явилася у самому зовнішньому світі, розмежовуючи в ньому природне і соціальне.

Історія філософії – це сходи геніїв. Не кожен, хто звертався до історії філософії став генієм, проте кожен геній спускався її сходами, щоб піднятися до себе. Ця

⁸ Marchuk M. Tsinnisni potentsiyi znannya [Valuable potentials of knowledge], Chernivtsi: Ruta, 2001, 319 p. (in Ukrainian).

⁹ Yaspers K. Istoki istorii i ee tsel' [Origins of history and its purpose], №. 1, M.: INION, 1978, 514 p. (in Russian).

обставина наповнює здоровою іронією запитання про актуальність історії філософії. Проте цю іронію треба довести до самоіронії. Лише тоді в нас з'явиться мужність пройти між ідолопоклонством та зневагою, досягаючи ідеї тих, хто зробив свій саморозвиток розвитком людства. Виклад історії філософії завжди наштовхується на три фундаментальні труднощі. Перша полягає в тому, що подати всю історію філософії неможливо, тому виникає проблема вибору авторів і кута зору на їх системи. При цьому, однак, завжди існує необхідність аутентичного прочитання текстів мислителя. Друга трудність пов'язана з необхідністю відокремлення філософії від нефілософії в історико-культурному процесі; у результаті виникає дуже складна проблема визначення філософії. Третя трудність викладу історії філософії зумовлена необхідністю обґрунтування логіки спадкоємності і взаємозв'язку філософських вчень, що визначає структуру курсу історії філософії. У цій книзі автори намагалися свідомо перебороти всі ці труднощі. Філософи вибиралися відносно наскрізної для даного курсу проблеми людини та її меж, яка є центральною для філософії початку третього тисячоліття – епохи, коли ми все частіше замислюємося про межі людського. Водночас наскрізним був і методологічний підхід, визначений як метаантропологія – вчення про буденний, граничний та метаграничний виміри людського буття, про фундаментальні перспективи людини та людства. У визначенні філософії виникла необхідність вийти за межі слова «теорія». У результаті з'явилися поняття «есеїстична філософія» і «філософське мистецтво», які разом із поняттям «теоретична філософія» більш повно охоплюють поліфонічне буття філософії. Говорячи про логіку спадкоємності у філософії, автори намагалися представити історію філософії відкритою системою спілкування – як філософів, так і проявів філософії в культурі¹⁰.

Тлумачення історії філософії у постнекласичну добу глибоко вплетений в структуру соціокультурного простору. Будь-яке науково-історичне дослідження чи філософський аналіз, незалежно від їхніх первинних цілей та мотивів, позначається на житті людини та суспільства. Наукове пізнання більше не може мислитися поза моральним і естетичним контекстом. Очевидно, що постнекласична наука є ціннісно релевантною, а її самовияв актуалізує світоглядний потенціал філософського мислення в сучасній науковій картині світу. Антропологічна орієнтація науки перестає бути неявною стосовно мети і стратегій наукового пізнання, перетворюючись на методологічний регулятив. Закономірно, що постнекласична наука має характер відверто людно вимірний, що й регулює історико-філософські розвідки. І якщо досі наука намагалась абстрагуватися від цінностей, керуючись ідеалом ціннісно-нейтрального знання, то на сучасному етапі її розвитку аксіологічна зумовленість є основним методологічним регулятивом при побудові пізнавальних стратегій розвитку культурно-історичних епох.

Філософія і є історією філософії – так стверджували провідні світові та вітчизняні філософи (Гегель, Шинкарук). Проте з одного боку це вказує на те, що вивча-

ти філософію не можливо поза контекстом багатовікової традиції, обізнаність у якій вже означає знання філософії (як твердив Г.В.Ф. Гегель, «вивчення історії філософії є вивченням самої філософії»), а з іншого – філософувати можна лише індивідуально, і тільки непересічна особистість здатна піднести думку до такого осягання дійсності, яке означатиме «нове слово» в історії філософії. Саме особистісний характер «нового слова» перетворює його з нахабного галасувати, яке намагається заглушити всі попередні звуки, на акорд, органічно влитий у симфонію одвічних філософських мелодій. Якщо основний зміст будь-якої науки – сукупність найновітніших досягнень, кожне з яких здатне знецінити попередні, то філософія є сукупністю позачасового змісту історично конкретних філософських систем – змісту, об'єднаного унікальністю особистості філософа. Наголошуючи на цьому, можна навіть сказати, що «філософія є виключно особистою справою того, хто філософствує» (Е. Гуссерль), або «однією з нечисленних можливостей автономного творчого існування» (М. Гайдеггер)¹¹.

Висновки. Історія філософії та науки постає складним та, водночас, цікавим і необхідним складником у дослідженні цивілізаційного розвитку людства. Без усвідомлення рушійних сил, що зумовлюють кардинальні зміни та перехід на якісно новий рівень розвитку людини та соціуму важко визначити настанови, які б нормували ці перетворення. Задля подальшого гармонійного розвитку цивілізації потрібна чітка і зрозуміла концепція історико-філософського та наукового тлумачення, в основі якої постануть ціннісні настанови.

Перспективи подальших досліджень. Питання розвитку історії, філософії та науки в рамках певної культурно-історичної епохи завжди залишатимуться актуальними для дослідження та аналізу. Історія філософії постає масштабним теоретичним складником з своєрідними константами, які становлять інтерес для вчених, філософів, істориків та мислителів.

Ihor Skakun. History of philosophy in the context of ideological paradigms. The aim of the study is to cover the history of philosophy and science in the context of dominant ideological paradigms during civilization development. Epistemological, axiological, and ethical aspects of the cultural and historical epoch influenced the quality of scientific achievements and the depth of philosophical research. In its turn, the scientific and philosophical components led to the transformation and change of paradigms of social development. The specificity of the idea is determined by an integrated approach to the application of **research methods**, among which: philosophical, general scientific and specific methods. The dialectical approach in the study of the history of philosophy (fully applied by G. Hegel) allowed revealing the essence of historical realities in terms of comprehension of their influence on society and personality. The concept of value potentials allowed revealing the axiological aspects of historical, philosophical, historical, and scientific discourse. Hermeneutic method contributed to the substantiation of the essence of history in the philosophical and scientific section. Worldview paradigms coincided in part with the development of cultural and historical epochs. Philosophical and scientific achievements harmoniously reinforced the teachings of world outlook. However, for researchers, not only the period of development of a separate era are important, but also the moments

¹⁰Hamitov N., Garmash L., Krilova S. Istorija filosofiyi [History of philosophy], [Elektronnij resurs], Rezhim dostupu:http://shron1.chtyvo.org.ua/Khamitov_Nazip/Istoriia_filosofii_problema_liudyny_ta_ii_mezh_Vstup_do_filosofskoi_antropolohii_iak_metaantropolohi.pdf (in Ukrainian).

¹¹Hamitov N., Garmash L., Krilova S. Istorija filosofiyi [History of philosophy], [Elektronnij resurs], Rezhim dostupu:http://shron1.chtyvo.org.ua/Khamitov_Nazip/Istoriia_filosofii_problema_liudyny_ta_ii_mezh_Vstup_do_filosofskoi_antropolohii_iak_metaantropolohi.pdf (in Ukrainian).

of philosophical breakthroughs. It was then that the values, cognitive and ethical aspects of philosophy and science were clearly expressed, which led to the transition to a qualitatively new level of development of society. **Scientific novelty.** The components of cardinal transformation are most valuable in the construction of philosophical principles and scientific theories, because they contain novelty, supported by the need for its implementation. The history of philosophy and science is a complex and, at the same time, an interesting and necessary component in the study of the civilization development of mankind. Without awareness of the driving forces that cause radical changes and the transition to a qualitatively new level of development of man and society, it is difficult to determine the guidelines that would normalize these transformations. **Conclusions.** In order to further harmonious development of civilization, a clear and understandable concept of historical, philosophical, and scientific interpretation, based on which value guidelines will emerge is needed.

Key words: philosophy, history, worldview, history of philosophy, civilization, cultural and historical era.

Ігор Скакун – кандидат філософських наук, доцент кафедри психології та філософії Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Автор 30 наукових статей, монографії, 4-х навчально-методичних посібників. Коло наукових інтересів: філософія, історія, історія України, українська філософія, філософська антропологія.

Ihor Skakun - PhD, Associate Professor of Social Sciences and Ukrainian studies Department in High Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University», is the author of 30 scientific articles, monographs, 4 teaching aids on the history of Ukrainian culture. Scientific interests: history of Ukraine, philosophy, culture, philosophical anthropology, history of philosophy.

Received: 12.05.2018

Advance Access Published: June, 2018

© I. Skakun, 2018